

ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından Sultan Abdülmecid için bu amaçla inşa ettirilmiştir. Bu son kasır tamamlandığında tahta Abdülaziz geçtiğinden ona armağan edilmiştir. Padişah ve maiyetindekiler mevsimine göre günü bu köşklere veya bunların bulunduğu yerlerdeki bahçe ve su kenarlarında geçirir, bu vesile ile tertip edilen oyun ve eğlenceler seyredilirdi.

XIX. yüzyılda biniş en çok önem veren padişahlardan II. Mahmud genellikle pazartesi ve perşembe günleri geziye çıkardı. Bu hükümdarın saray hayatıyla ilgili olayları Hâfız Hızır İlyas *Letâif-i Enderûn* adlı eserinde günü gününe kaydetmiştir. Biniş gezilerini daha ziyade Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da ilgasından önce yapan Sultan Mahmud en çok Boğaziçi mesirelerine rağbet ederdi. Buralarda maiyetiyle birlikte yer içer, pehlivan güreşleri, cirit oyunları, tüfek ve ok atışı yarışmaları düzenletirdi. Bazen saray fasıl heyetini de beraberinde götürür, sâzende ve hânendelere mûsiki icra ettirirdi. 1824 yılından sonra hemen sadece "tebdil biniş" düzenleyen II. Mahmud yanında en seçkin maiyet erbabını götürürdü (Hızır İlyas, s. 278 vd., 311 vd.).

Ayrıca padişahların ata kolayca binip inmek için kullandıkları bir nevi iskemleye de "biniş iskemlesi" denir. Bir saray görevlisi tarafından taşınan bu iskemle hükümdarın ata biniş ve iniş sırasında atın yanına getirilir, üzerine püşîde denilen değerli bir örtü örtülürdü. Tanzimat'tan sonra ise bu iş için binek taşları kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Teşrîfât-ı Kadîme, s. 35, 36, 54, 60; Hızır İlyas, *Letâif-i Enderûn*, İstanbul 1276, tür.yer.; Pakalın, I, 235; TA, VI, 419; Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s. 46; R. Ekrem Koçu, "Biniş", *İst.A.*, V, 2798-2799.



ABDÜLKADİR ÖZCAN

BİR

(bk. KUYULAR).

BİR ADAM YARATMAK

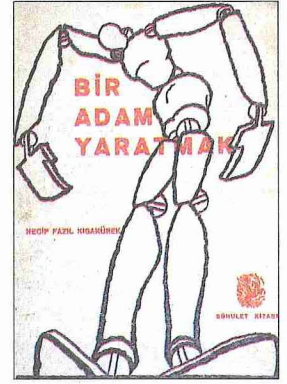
Necip Fazıl Kısakürek'in
(ö. 1983)

ölüm korkusu ve
kader temalarını işlediği
üç perdelik trajedisidir.

Bir Adam Yaratmak, Necip Fazıl'ın pek tutulmayan epik tiyatro türündeki birinci piyesi *Tohum*'dan (İstanbul 1935) sonra, gerek tiyatro tekniği, gerekse

yüklendiği güçlü ve çarpıcı mesajı ile tiyatro yazarlığında ustalığının ilk eseri olmuştur. Oyunun I. perdesi Boğaziçi'nde, tiyatro yazarı Hüsrev'in yalısında geçer. Yazdığı "Ölüm Korkusu" adlı piyesin kahramanı, annesini kaza kurşunu ile öldürünce aklî dengesini kaybeder ve daha önce babasının yaptığı gibi kendisini bahçedeki incir ağacına asarak intihar eder. Hüsrev'in yalısının bahçesinde de bir incir ağacı vardır ve onun babası da kendisini bu ağaçta asmıştır. Yalıda Hüsrev, piyesin başrolünü oynayan aktör Mansur, Hüsrev'in annesi, halasının kızı Selma, gazete patronu Şeref, Şeref'in Hüsrev'e âşık karısı Zeynep ve ruh doktoru Nevzat'ın bulundukları bir gün piyes üzerinde konuşulmaktadır. Eserdeki kaza kurşunu hadisesini gerçekçi bulmayan misafirleri ikna etmek için boş zannettiği bir tabanca ile ateş eden Hüsrev, kendisine hissî bir ilgi duyan Selma'yı kaza ile vurur. II. perde Maçka'daki kışık apartman dairesinde geçer. Sağlığını kaybetmiş ve sinirleri bozulmuş olan Hüsrev sürekli olarak babasının intiharını düşünmekte, annesine bu konu ile ilgili sorular sormaktadır. Oyundakine benzeyen fakat gerçek olan bu ikinci kaza, Hüsrev'in arkadaşısı Doktor Nevzat tarafından bir reklâm aracı olarak kullanılmak istenmekte, Şeref ise gazetesinin satışını arttırmak için olayı bir sansasyon haline getirmektedir. Bu olaylar sonucu Hüsrev gittikçe yalnızlığa düşer. III. perde yine yalıda geçer. Hüsrev'in babasının otuz yıl önce kendisini astığı incir ağacı annesi tarafından uşak Osman'a kestirilir. Hüsrev kendisine çok benzeyen babasının portresi karşısında Osman'la konuşmakta, hezeyan halinde fakat düzenli cümlelerle kaderden ve ölümden bahsetmektedir. Ona komplo hazırlayan dostlarıyla beraber, bahçedeki incir ağacını kestiren annesini de artık düşman görmektedir. Gittikçe yalnız kalan ve etrafındaki dairenin daraldığını hisseden Hüsrev, son tabloda kendisini götürmeye gelen hükümet doktoru, hastahane gardiyanı, Şeref ve Nevzat'a tevekkülle teslim olur.

Ayrıntılı dekor, kostüm, aksesuar, ışık, ses tonu, jest ve mimik direktifleriyle yüklü eser, bu bakımdan sahneye koyucu-rejisöre hiçbir yorum imkânı bırakmamıştır. Teknik açıdan getirdiği bir başka yenilik ise *Bir Adam Yaratmak*'la eserde söz konusu olan "Ölüm Korkusu" adlı piyesin ustalıklı iç içe kullanılmasıdır. Eserin teziyle çok yakından ilgili olan bu husus, Hüsrev'le yarattığı



Bir Adam Yaratmak'ın
1. baskı kapağı

kahramanın sürekli paralelliğini gerektirmiştir. Böylece bu çifte tiyatrodan, babanın intihar etmiş olması sebebiyle oğulun da aynı kadere mahkûm oluşu klasik trajedinin fatalist felsefesini hatırlatırsa da *Bir Adam Yaratmak*'ta ölümden çok Hüsrev'in tiyatrosunun da adı olan ölüm korkusunun varlığı, egzistansiyalistlerin "angoisse"ını ve İskandinav tiyatrosunun karanlık ve boğucu atmosferini daha fazla düşündürür. Bu sebeple oynandığı ve yayımlandığı günden itibaren eser, İbsen'in ve Strindberg'in piyeslerine benzetilmesi yanında irsiyetin insandaki etkisinden, "ben" in çözülmesi ve üç ayrı kişilik halinde görünmesine, kader ve var oluş meselelerinden baba kompleksine ve eserle yazarı arasındaki ilişkiye kadar değişik yorumlarla ele alınmıştır.

Hüsrev'in piyesinde eserin kahramanının ölümü intihar şeklinde gerçekleşirken Necip Fazıl'ın oyununda incir ağacı kesilir; böylece İslâm inancına ters düşünce cana kıyma hususu gerçekleşmemiş olur.

Bir Adam Yaratmak'ın yazılışı, Necip Fazıl'ın müşridi Abdülhakim Efendi'yi tanıdığı yıllara rastlar. O ve Ben'de (İstanbul 1974) bu eserden, "geçirdiğim büyük ruh çilesinin sahne destanı" diye bahseder. Bir madde ötesi arayışı içinde olan Hüsrev de Selma'ya, "Ben çok zayıfım. Onun içindir ki mahrem tarafımın hakkını müdafaa ediyorum. Mahremim cazibesini duyuyorum" der. Hüsrev bir buhranın insanıdır. Eserinde bir insan yarattığı ve böylece Allah'a karşı geldiği için cezalandırıldığı inancındadır. İnsanın iradesi yoktur, her hadise onu mukadder sona doğru götürecektir. Yazarın daha sonraki tiyatrolarından olan *Nam-ı Diğer Parmaksız Salih*'teki (İstanbul 1949) gibi burada da veraset kaderin bir tezahürü olarak görünür.

Bu mistik arayışların dışında eser bir başka açıdan sanatkar psikolojisini yan-

sıtır. Bütün eserde sanatın dünyası ile gerçek karşı karşıyadır.

Bir Adam Yaratmak'ın ilk basımı, Necip Fazıl'ı tiyatro yazmaya teşvik eden ve eserdeki Hüseyin rolünü de başarı ile oynayan Muhsin Ertuğrul'a ithaf edilmiştir (İstanbul 1938). Bu basımın kapağına çizilen mekanik-robot insan deseni ise o yıllarda sanat çevresindeki dostlarından Zahir Güvemli'ye aittir. Eser 1937-1938 tiyatro mevsiminde İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda uzun süre kapalı gişe oynanmış, 1978'de de Yücel Çakmaklı tarafından televizyon filmi olarak çekilmiştir. *Bir Adam Yaratmak*, Türk edebiyatında tenkitçilerin hakkında en çok fikir yürüttükleri tiyatro eserlerinin başında gelmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Özdemir Nutku, *Tiyatro ve Yazar*, Ankara 1960, s. 100-128; Necip Fazıl Kısakürek, *Bâb-ı âlî*, İstanbul 1976, s. 209-217; Mustafa Milyasoğlu, *Necip Fazıl Kısakürek*, İstanbul 1985, s. 79-87; a.mlf., "Bir Adam Yaratmak", *TDEA*, I, 440-442; Zahir Güvemli, "Bir Adam Yaratmak Piyesinin Tahlili", *Türk Tiyatrosu* (özel sayı), sy. 87, İstanbul 1938, s. 1-15; Ali Rıza Korap, "Bir Adam Yaratmak Münasebetiyle", *Varlık*, sy. 119, İstanbul 1938, s. 741-743; Sait Yeni, "Bir Adam Yaratmak", *Diriliş*, sy. 14, İstanbul 1970, s. 48-51; Mehmed Muhsin, "Bir Adam Yaratmak ya da Ölüm Korkusu", *Suffe Kültür Sanat Yıllığı 1984: Necip Fazıl Armağanı*, İstanbul 1985, s. 464-468.



M. ORHAN OKAY

BİRCENDİ

(البرجندی)

Nizâmüddin Abdülalî b. Muhammed
Hüseyn el-Bircendî el-Hanefî
(ö. 934/1527-28 [?])

**Matematik, astronomi
ve fıkıh âlimi.**

Fâzıl Bircendî diye bilinir; hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. IX. (XV.) yüzyıl ortalarında, bundan 100 yıl öncesine kadar önemli bir kültür merkezi olan İran'ın Afganistan ve Özbekistan sınırlarına yakın şehirlerinden Bircend'de doğduğu sanılmaktadır.

İlk öğrenimini de muhtemelen Bircend'de yapan Bircendî'nin daha sonra o devrin büyük bir ilim merkezi olan Herat'ta okuduğu anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında en geniş bilgiyi veren tarihçi Hândmîr *Habîbü's-siyer* adlı eserinde Bircendî'nin Mansûr b. Muinüddin Kâşânî, Kemâleddin Hüseyin el-Konevî, Seyfeddin Ahmed b. Yahyâ et-Teftâzânî,

Kemâleddin Mes'ûd-ı Şîrvânî gibi zamanının aklî ve naklî ilimler alanındaki en büyük âlimlerinden feyiz aldığını, hocalarının ve kendisinin bilgi ve faziletçe çok değerli kimseler olduğunu söylemektedir. Ona göre Bircendî matematik ve astronomi alanlarında büyük bir otorite olması yanında çağının diğer ilimlerine de vâkıf, dindar, faziletli, örneğine az rastlanan bir kimse idi. Nitekim bütün eserlerinden onun samimi bir dindar olduğu anlaşılmalıdır, eserleri üzerinde çalışanlar da bu özelliğine dikkat çekmektedirler. İsminden sonra hemen daima "el-Hanefî" nisbesini kullanarak bu mezhebe mensubiyetini ısrarla vurgulamaktadır. Belki bu yüzden, Şah İsmâil'in emriyle öldürülen hocası Herat müftüsü Seyfeddin et-Teftâzânî'nin âkıbetine uğramamak için hayatının son yıllarında Osmanlı ülkesine gitmişti. Ziriklî onun İstanbul'a gittiğini ve burada Kâsım b. Kutluboğa'nın şerhetmeye başlayıp yarım bıraktığı *Şerhu'n-Nukâye*'yi tamamladığını belirtir. Ayrıca Bircendî'nin, Yavuz Sultan Selim'e şehzade iken sunduğu *Tuhfe-i Selîmî* adlı eserinin mukaddimesinden Trabzon'a da gittiği ve orada şehzade ile görüştüğü anlaşılmaktadır.

Ölüm tarihi hakkında hicrî 911, 916, 924, 932, 934 ve 935 gibi çok değişik rivayetler bulunmakta ve bunlardan 932 (1525-26) veya 934'ün (1527-28) gerçeğe yakın olduğu tahmin edilmektedir.

Eserleri. Çok iyi yetiştirdiği anlaşılan Bircendî, Uluğ Bey ve Ali Kuşçu'dan sonra İslâmî ilim geleneğini en iyi temsil edenlerden biri olup matematik, astronomi, takvim, rasat, rasat aletleri, coğrafya, fıkıh ve usul alanlarında önemli eserler kaleme almıştır. Çalışmalarının birçoğu şerh, hâşiye ve ta'likat türünden eserler olmakla birlikte ele aldığı kitaplara önemli katkılar yaptığı görülmektedir. Bütün eserleri yaşadığı devirde ve daha sonra İslâm dünyasında büyük rağbet görmüştür. Bunu kitaplarına ait yazma nüshaların dünyanın birçok kütüphanesinde ve çok sayıda mevcut olmasından anlamak mümkündür. Eserlerinin istinsahı 100 yıl öncesine kadar Osmanlı ülkesinde, İran'da ve Türkistan'da devam ettiği gibi bazı eserleri de birkaç defa basılmıştır. Çoğu Arapça, bir kısmı da Farsça olan eserleri şunlardır: 1. *Hâşiye 'alâ Şerh'il-Müleḥḥaş*. Çağmîni'nin *el-Müleḥḥaş fi'l-hey'* e adlı eserine Kâdîzâde-i Rûmî'nin yazdığı şerhe bir hâşiye olup yazarın en tanınmış kitabıdır.

Otuz kadarı Süleymaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli kütüphanelerinde eserin yüzden fazla yazma nüshası mevcuttur. Kitap ayrıca İstanbul'da yayımlanmıştır (1286, 1290). 2. *Şerhu'r-Risâleti's-Şemsiyye fi'l-hisâb*. A'rec diye de tanınan Nizâmüddin en-Nisâbü'rî'nin kitabının şerhi olup bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Hamidiye, nr. 879). 3. *Risâle der Ma'rifet-i Takvîm. Bîst Bâb der Takvîm* adıyla da tanınan bu Farsça eser takvimlerin karşılaştırılması hakkında tek makeden ibaret bir risaledir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Veliyüddin Efendi, nr. 2283/2) ve diğer bazı kütüphanelerde (bk. Storey, II, 81) nüshaları bulunan eseri Muzaffer b. Kâsım Cünebâdî *Şerh-i Bîst Bâb der Takvîm* adıyla şerhetmiş ve Şah Abbas'a (1587-1629) sunmuştur. Bu şerh Tahran'da 1271'de (1854-55) ve daha sonraki yıllarda birkaç defa basılmıştır. 4. *Şerh-i Bîst Bâb der Uşurlâb*. Farsça yazılan bu eser Nasîrüddin-i Tûsî'nin *Bîst Bâb fi ma'rifeti uşurlâb* adlı kitabının şerhidir. Başta Süleymaniye (Bağdatlı Vehbi, nr. 992; Aya-sofya, nr. 2648; Yazma Bağışlar, nr. 1352; Şehid Ali Paşa, nr. 1820/2; Serez, nr. 3828/2) olmak üzere Türkiye'de ve dünyanın çeşitli kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. 5. *Şerh-i Zîc-i Cedîd-i Sulṭânî (Hall-i Zîc-i Cedîd-i Sulṭânî)*. Bircendî'nin Farsça kaleme aldığı bu eser, Semerkant rasathanesinde Uluğ Bey'in etrafında toplanan Kâdîzâde-i Rûmî, Gıyâseddin Cemşid el-Kâşî ve Ali Kuşçu gibi ilim adamlarının gözlem ve hesaplarına göre hazırlanan *Zîc-i Uluğ Bey* adlı büyük eserin birçok şerhinden en önemlisidir. Eserde on iki hayvanlı Çin-Türk takvimi hakkında başka kaynaklarda bulunmayan geniş bilgiler yer alır. Müellifin en önemli eserlerinden biri olan *Şerh-i Zîc'in* Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine, nr. 1714; III. Ahmed, nr. 3489), Süleymaniye (Hamidiye, nr. 84), Nuruosmaniye (nr. 2929), Kandilli Rasathanesi (nr. 235) kütüphaneleriyle yurt dışındaki bazı kitaplıklarda çeşitli nüshaları vardır. 6. *Tuhfe-i Selîmî. Ta'yîn-i Semt-i Kible-i Trabzon* olarak da anılan eser, Trabzon'da kible yönünün belirlenmesi için 911 (1505) yılında Farsça olarak yazılmış ve Şehzade Selim'e (Yavuz Sultan Selim) sunulmuştur. Kitapta müellif adı olarak Abdülalî b. Muhammed Rûşenî yazılıdır. Rûşenî nisbesi Bircendî'nin ya mahlasıdır veya onun Rûşenî tarikatına mensup olduğunu göstermektedir. Eserin bilinen tek nüshası İs-